

## НЕОСКЪРБЕНИТЕ СВЕТОВЕ НА ЕДНА ПОЕЗИЯ

*Кирил Топалов*

В нашата критическа литература има мнения, че не трябва да разделяме ранния от късния Павел Матев, че последните му книги идват да обобщат усилията и сполуките на поета в продължение на повече от две десетилетия. В известен смисъл това е вярно, но с едно съществено уточнение за критерия. Ранен и късен Павел Матев няма, и има — зависи кои особености на неговата поезия ще приемем за определящи. Ако се съобразим само с искреността, комунистическата страст и нравствената чистота на поезията на Матев, можем да твърдим наистина, че той и в последните си стихотворения остава верен на патоса на първите си книги. Но ако пристъпим към неговото литературно дело със строгите изисквания на цялостния литературно-критически поглед, не може да не видим онова качествено ново, което характеризира последните му стихосбирки. Качествено ново — в смисъл на преодоляване на плакатността, на еднозначността на поетичния език.

Плакатност и тезисност, естетическа безпомощност ще открием най-вече в първата му книга — „В строя“, но от същите недостатъци — в по-голяма или по-малка степен — не са застраховани и някои от следващите стихосбирки през първото поетическо десетилетие на Матев — „Ясни дни“, „Дълг“, „С вярата на хората“, „Човешка тревога“, „Време, родина, любов“. Вместо съкровена изповед по-често ще срещнем декларации, вместо художествен подтекст — описателство. Изобилствуват шаблонни и книжни изрази като: „бодро крачат млади звеноводи“, „достойно влязох в тия славни дни“ (от стихосбирката „В строя“), „живях достойно и в борба“ (от „Ясни дни“), „Нашата свободна татковина крачи с порива на младостта“ (от „Дълг“), „туй сурово, ге ронично време“ (от „Време, родина, любов“) и мн. др.

Но още в тези първи книги ще открием и ония бодри, мъжествени, сурови интонации, които превърнаха поезията на П. Матев в поезия на дълга, на изстраданата отговорност пред времето. Тези интонации зазвучаха най-напред в ония „посвещения“, които поетът написа за загиналите борци — просто и сдържано, но твърдо и категорично той заяви верността си на една вълнуваща го винаги тема: „Дорде живея и докато пиша, те винаги ще бъдат в моя стих.“ На римите си отредил да бият като барабани, защото на него — откърмения в буря — му е „неловко в тишина“. Затова тези стихове, макар и често наивни, декларативни, носят честно възмущение, носят неспокойствието на една припряна епоха. Понякога ще се сети за любовта и ще признае: „За любовта аз мъничко съм пял. Длъжник ще си остана аз пред нея“, но в следния миг — кога искрено, кога плащайки дан на определена поетика — ще отрече правото си да люби, защото не знае оня час, в който ще е „нужен като воин“. И все пак остават стихове, стоплени от чиста, завладяваща лиричност — „Походна

лирическа песен“, „В родното място“, „На Ж. . .“, „На тебе“ и почти целият цикъл „Любов“ от стихосбирката „Време, родина, любов“. В „Зима“, „Ситен дъжд вали като маргарит“, „Кажи ми тъй ли идва есента“, „Пътник“, „Завръщане“, „Тържество“ ще прозвучи някое внезапно доловено, но силно експресивно и вълнуващо настроение. Сред преобладаващия декларативен тон на тия първи книги има и няколко стихотворения, в които Матев е успял да създаде — в една или друга степен — живи, вълнуващи, запомнящи се образи. Тези стихотворения носят някои позитивни симптоми на съзряването на таланта и на бавното, но сигурно преодоляване на инерцията на шаблона и декларативността. Някои от тях са завършени, цялостни художествени творби — „При тати“, „Майката на комуниста“, „Среща“. В други, като „Агроном“, „Разказ на беднячката Елена“, „Писмо до мама“, „Изкупление“, „Бандера роса“, художествената тъкан е разрушена. След вълнуващия разказ за отрязаните плитки на майката идват няколко декларативни стиха, които, вместо да завършат хубавото стихотворение, го развалят. Интересната, живата изповед на беднячката Елена, явно доловената драма в душата на затворения агроном, вълнуващият разказ за силата на една революционна песен завършват също така с декларации — поетът сякаш не може да устои на постоянното изкушение да обобщи в „смян вид“ всичко, което вече ни е разказал, но това обобщение в никакъв случай не е художествена поанта. В някои стихотворения пък, като „Изкупление“, декларативният момент е в началото, а истински художественият, вълнуващият — накрая. Но така или иначе тези творби, особено цикълът „Любов“ от „Време, родина, любов“, с художническите сполуки и с още плахо проявената склонност към самоанализ бележат една тенденция, която в следващите книги на П. Матев ще се утвърди и ще изведе поезията му до истински творчески завоевания.

\*

Стихосбирките „Родословие“, „Чайките почиват на вълните“ и „Неоскърбени светове“ ни срещат с поезия, твърде различна от създаденото от П. Матев дотогава. Тази поезия не се роди изведнъж, тя е резултат на идейно-естетически търсения и бележи върхове — засега — момент в творческото самоосъществяване на една доказана поетическа индивидуалност. Случайни проблясъци осъзнати или неосъзнати и повече или по-малко изявиени тенденции в дотогавашния път на тази поезия се превърнаха в естетически постижения от много по-висок разред. Най-добре ще почувствуваме разликата, ако съпоставим първата стихосбирка („В строя“) с последната („Неоскърбени светове“) — това са две несравними величини. В поезията на П. Матев сполуките и несполуките са така ясно разграничени, че ние можем книга по книга, стихотворение по стихотворение, понякога и стих по стих да посочим и естетически ценното, и псевдохудожественото и да отбележим пътя на преодоляването на шаблона и на откриването на истински творческите и специфични закони на П. Матевата „поетическа държава“. Известна постепенност в този път съществува, но първата голяма и категорична крачка беше „Родословие“.

Несъмнено в „Родословие“ намериха израз и реализация изконни тенденции на П. Матевата лирика, но тук за пръв път се наложи една нова и много важна особеност, превърнала се в определящ идейно-естетически център и на следващите две книги — способност за вгълбен интелектуален анализ, за дълбоко и художническо преосмисляне на вечните и най-актуалните човешки въпроси. П. Матев наистина успя да пропътува пътя на „вършането в себе си“ — от безличния, описателния смисъл на думите до неподозираната и скрита



мъдрост на истински поетичното слово. Но не мислете, че от това е намаляла категоричността на неговите присъди, комунистическата смелост и войнишката доблест на неговата гражданска съвест. Поетът си остава гражданин на „Републиката на дълга“ — но вече с правата на твореца, а не на декламатора на лозунги. В тази република трябва и да се вика, но и да се шепне, да има гняв, но да има и тиха радост, да има безпощадна омраза, но да има и всепрощаваща любов — защото в нея живеят живи хора, а не абстракции и свръхчовеци. И най-важното — за всичко това трябва да се намери най-точният поетически език, да се открие най-хармоничният емоционален и интелектуален строй, за да се превърне истината в поезия, животът — в изкуство. Поетът най-сетне е осъзнал нещо много важно:

че най-опасните метежи  
и най-лъчистите победи  
се раждат в хорските души. . .

(„Предсказание“ — „Родословие“)

И:

Сърцето стана епицентър  
на зетмърсьи  
и вълнения.

(„Монологи“ —

„Чайките почиват на вълните“)

Сега вече рядко ще срещнем декларации, макар че ги има тук-таме и в трите стихосбирки. Беседваме с една поезия човечна и мъдра, носеща и нашите общи тревоги, и личните вълнения на един поет. Във всеки случай тази поезия ни е вече несравнимо по-близка — нали не друг, а поетът и ние сме онзи селянин от едноименното стихотворение, който съвсем по човешки преживява раздялата си с луната и земята, с тропота на ненадейните гости и с безкрайна тъга открива, че е като градските букети, които без корените си съхнат за няколко часа. А нима не са и наши горчиво-сладките истини на любовта, които поетът открива за себе си, или мъчителните му самоанализи и самоосъждения за уважението към „недостойните мъже“ и към едно отречено време?

Може би напълно закономерно подчертаната рефлексивност на тези три книги се наложи в „Родословие“ като необходимост от генерална преоценка на много истини, смятани преди за абсолютни и вечни. Неслучайно така много са тук стихотворенията, възникнали като пряка реакция срещу тези истини на култовското време. И неслучайно първото от тях е озаглавено „Съд“ — това заглавие носи най-точно семантиката на дълбокото осъзнаване на заблудите. Извършва се наистина съд — над другите, над времето и над себе си. Още първата присъда е точна и многозначна:

Под шума  
на строежи и слава  
отминавах

много неща.

Тези отминати неща си отмъщават безмилостно и срещу тях — срещу отровата и пустотата в душите, срещу „ораторското празнословие“, срещу безличието поетът въстава сега и с „правото на измамен“ се подлага на съд. В цикъла „Прозрения“ намираме едно интересно стихотворение за лекотата, която ни тежи — лекотата на вярата, лекотата на заблудите, лекотата, чиято спътница е приемливата лъжа; и непременно ще трябва да осъзнаем, че „поразено от нея изкуство върху нашата съвест тежи. . .“. Стихотворението „Литература“ също манифестира в няколко стиха смисъла на идейно-естетическото обновление, настъпило след Априлския пленум:

И словото вече не е звук пуст,

а мисъл и чувство

го пълнят.

В сърцето избухва

най-силния трус

и разума хвърля

най-силната мълния.

С много мъжественост, но и с тиха болка и нежност поетът е изпял и оная „Признателност“ към най-близкия си човек за жертвеността и любовта, опазили верността в изпитните на едно сурово и жестоко време. Но мимо грешките и заблудите той не се отрича и от светлото окриление, което е чувствувал в онези години, дори нарича предишните си книги степени на своите тревоги.

\*

Творческото развитие на Павел Матев ни поднесе много изненади. Последните му книги и особено „Неоскърбени светове“ накараха критиците да заговорят за нов етап в това развитие, за търсене на нови естетически пътища. Най-прозорливите видяха и посочиха връзката на ранната и късната поезия на Матев: будната етична тревога, непогрешимото чувство за вълненията и проблемите на съвременността. Но все пак не можеше да не предизвика учудване дори само коренната промяна на поетиката на твореца, свързана с новата емоционална гама на стиховете му. На смяна на мъжествените, суровите воински интонации от първите книги сега бяха дошли наред с интелектуалното съзряване на тази поезия и тихите меланхолни елегии, вгълбените тъжни размисли и настроения. На смяна на ярките багри и категоричните тонове беше дошла тихата симфония на полусенките и полутоновете, а вместо категоричните заклинания — изповедно-приглушен шепот. Поетът не бе издържал на сякаш дълго време скривания от нас копнеж да ни покани на една съкровена интимна изповед, за да излее болките си, или, както ни подсеща с новата си книга — своите „натрупани мълчания“ — и да ни направи съпричастни с най-хубавите, с най-откровените неща, които така дълго се е канил да ни каже. Не можехме да не му повярваме, защото познаваме безусловната му прямота, и най-важното — защото в тия изповеди открихме и много свои „натрупани мълчания“, а в личните си вълнения доловихме тайнствените отзвuci на общочовешкото. Ролята на своеобразен естетически „мост“ между „Родословие“ и последните книги на П. Матев изигра стихосбирката „Чайките почиват на вълните“. Тя започва с едно кратко мото, което синтезира смисъла на новото художническо верую на поета: „Сезонът на агитките отмина и разумът на волята узря“. Истина е, че тази книга остава вярна на неспокойния, търсещия патос на написаното до нея, но колко различна е тя все пак! Преоткриваме познати истини, но сме изненадани от неочаквания, неподозирания им смисъл. Преоткриваме като че и цялата поезия на П. Матев и сме безусловно съгласни, че в нея има винаги някакъв огън:

Кажете ми любов без огън,

борба без огън ми кажете?

Той свети в нашите тревоги

и в моите изповеди

свети.

(„Огънят“)

Огънят в поезията на П. Матев — това е преди всичко неспокойният и безпощаден съд на съвестта. По силата на някаква трагична обреченост поетът



не може да се откъсне от неговия периметър и се връща все към неговата светлина, която топли, но и изгаря. В тоя огън като птицата от легендите изгоряха и отново възкръснаха надеждата и силата. Изгоряха и илюзиите, и самоизмамите — миражните слънчеви оазиси от „сезона на агитките“. Поетът отново дочува дълбоко в себе си антените на епохата, но сега те носят не само победни песни, а и любов и траур, мир и гнет, носят радост и отчаяние, смях и ехо от стрелби. Поезията му открива диалектиката на противоречията и в неизбродимите пътища на логиката ѝ търси раждането и смисъла на истината. Живеем в безкрайно сложно време и затова „възлите на нервите трещат“. Живецът на конфликтността и непрекъснатата самоаналитичност на тия стихове е един достигнал до непреодолима натрапчивост интелектуален комплекс да не се поддадем отново на оная лекота, в чиято коварна нега живее познатата приемлива лъжа. Обърнете внимание колко често — понякога неочаквано, но винаги с точен смисъл — се проявяват симптомите на тоя комплекс. Пряк спомен, предпоставена идея или далечна асоциация са достатъчни, за да ги предизвикат, и това е най-сигурният белег на искреността. Мисля, че именно в искреността ѝ неотразимостта на този комплекс е заложена първопричината на она процес, който доведе до дълбоки и органични изменения самата същност на П. Матевата изобразителна художествена система. Но сега вече поетът умее да ни прави наистина съпричастни на откритията и съмненията си. У него живее непреодолимата потребност да търси не, както някога, явното, показното, а смисъла на скритото зад него. Или, както е завещал и Айнщайн:

Да бягаме от чудото;

то пречи

да видим страшните пружини на света,  
взаимодействията на противоречията.

Да бягаме от очевидното;

то може

да скрий цвета от зорките зеници,

да ни обрече на слепота,

да ни отлъчи

от радиацията на тайните.

(„Творчество“)

И не се изненадваме, че един поет, за който до вчера всичко беше ясно и просто, сега изповядва, че истината има тежък глас и име, че жадува не за шумни клетви, а за отговор-мълчание след мълчаливото признание.

Ако детайлираме критическия анализ, ще стигнем и до редица интересни наблюдения върху конкретните форми на осъществяването на това ново светосъщане. В цялата стихосбирка например преминава особеността, носещ богат фидейно-художествен подтекст акцент на червения цвят. Като символ на комунистическата вяроност той присъствува и в ранните книги — но там му е отсъдена само функцията на познатия шаблон на неизменното победно развято знаме. И сега той се свързва най-често с представата за знаме, но в един съвсем различен художествен контекст, в тъканта на една действително художествена система, където знамето или само цветът са естетически родени и защитени образи. Сега в бойното знаме на времето „се кръстосват кървави слънца, от които греят стари рани и разбити с изстрели сърца“ („Наше време“). И в други стихотворения червеният цвят на знамето се свързва с представата за рани, подсещаща за цената, която се заплаща за верността към него: знамето „може би е станало червено, да утешава своите ранени“ („Монолози“). Като поетична атмосфера червеният цвят присъствува и във вълнуващите стихотворения за загиналите борци, сред които се откроява особено цикълът-поема „Завръщане при началото“.

Различното, което донесе „Неоскърбени светове“, е по-тихата гама, съзнателно търсената приглушеност, която понякога създава впечатление за своеобразна живописна пастелност и едва доловима музика. Може би в предишната книга емоциите бяха по-бурни и категорични, а сега са по-често с някаква незабележима меланхолична сянка. Дълбоко, болезнено рефлексивната поезия на предишните две книги сега е не толкова „мислеца“, колкото „умислена“ — както точно го казва поетът в „Уплашен, че душата се опразва...“. За тази книга са по-характерни тихо валищата над пътя гълъбова доверчивост и оня люляков дъжд, който внезапно ще зароси в предсънно време, отколкото така познатите ни сурови интонации. Често ще ни бъде трудно да открием определена „идея“ или някаква сюжетност — отделните стихотворения са като елементи на мозайка или като кратки акорди от някаква по-голяма музикална пиеса, които получават смисъл и най-точно звучене само в ансамбъла. Почти напълно е преодолян и стремежът непременно да се поантира стихотворението. Любовните стихове не са отделени в цикъл и така властвуват тихо над цялата книга. Често в тях си дават среща и съвсем интимни, и подчертано граждански настроения и чувства и ни се струва, че понякога откриваме чертите на упорито търсеното от поетите гражданско-интимно единство на поезията.

За любовта Павел Матев написа един хубав цикъл още във „Време, родина, любов“ — първият по-цялостен негов успех. Верността на тази присъща на художествената му нагласа тема създаде редица хубави творби и в трите последни книги. Но в любовта на П. Матев няма да откриете самозатваряне и бягство от големия свят — тя е любов-дълг, любов-проверка на човешката етичност, любов-вярност на духа на съвременieto, любов-бунт срещу пошлостта и нравственото падение. Тя е простата и непостижима философия на нашето битие:

Нали на нас — хората — ни трябва  
мъничко пролет, кратка мелодия  
на една обич —  
за да бъдем весели  
и да повярваме в безсмъртието.

(„Зимна проза“)

Сама за себе си тя е също философия — най-трагичната:

Ти си като птица —  
не съзнаваш  
чудната си участ, че летиш.  
Пътят до тъгата продължава,  
а не искам ти да затъжиш.

(„В тишината на едно отсъствие“)

Но с повече или по-малко основания, полугласно или негласно у нас след „Неоскърбени светове“ се промъкваше и един въпрос — дали тези вгълбени тихи размисли няма постепенно да притъпят специфичния за лириката на П. Матев оптимистичен патос, дали няма да затворят поезията му в камерните сфери на един резигниращ херметизъм? Най-сетне — дали школуването при поетиката на някои от нашите символисти няма да олекоти познатата ни от последните му книги драматично-рефлексивна мисловна нагласа? По всичко изглежда, че поетът е съзнавал много добре какви проблеми носи около себе си новата му поетика, и на живия интерес, с който очаквахме следващата му книга, която трябваше да разреши много въпроси, той отговаря още с първото стихотворение в „Натрупани мъчания“. Верен на своята прямота, той слага, както се казва, пръста направо в раната, повече от нас нетърпелив да си изясни нещата и да ни увери, че много добре съзнава сложността на трансформациите, които се



извършиха в типа на поетическото му мислене. Самият той е сякаш изне-  
надан от факта, че у него „живее дял, за друго достоен“:

самият аз, от тръпките роден,  
изглеждам като Лилиев спокоен.

И понеже е много важна, тъй като изяснява генерални неща, ще цитирам и  
останалата част от стихотворението:

Със син покой, какъвто има той,  
със лека, неизчерпана илюзия...  
Уви, приятели.  
Това не е покой,  
а само неестествена конвулсия.  
Конвулсия на преходен сезон,  
на още млада и на стара шума,  
на неизвестен още тон и полутон,  
на жива  
но невпълнена дума...

Казано е така ясно и така дълбоко, че няма какво повече да се прибави. Може  
само да се направят изводи, които ще ни дадат отговор на всички ония въпроси,  
поставени от „Неоскърбени светове“, за новите пътища на П. Матевата поезия.  
Няма резигнация и херметизъм: поетът е пред нови търсения, люлян в своя  
привиден покой от неестествената конвулсия на предчувствието за нови от-  
крития, на собственото си етично и творческо неспокойствие. Това е конвул-  
сията на преходния сезон, в който зреят обещанията на живите, но невпъл-  
нени думи. При това явно е, че тези размисли вълнуват поета много повече, от-  
колкото изглежда на пръв поглед, защото в редица от следващите стихотво-  
рения по един или друг повод той непрекъснато се връща към тях. Неведнъж  
ще споменава за „старите копнения“ и „късните съмнения“, за „укротената  
нежност“ и „ясно осъзнатата болка“, за да разберем драматичността на диа-  
лога, който той води сам със себе си за себе си.

При това не само програмното стихотворение, но и повечето лирични от-  
къси защитават убедително ценното в естетическите търсения на Матев.  
Срещаме се с поезия, сродна по отношение на поетиката и духовната си нагласа  
на най-хубавото от „Неоскърбени светове“ и оптимистична по етичния си па-  
тос. Преди всичко нараснала е вътрешната конфликтност на тази поезия, пое-  
тът е усъвършенствувал способността си да изследва драматичността на не-  
спокойната си поетическа мисъл и което е най-забележителното, да шифрира  
тая драматичност и конфликтност в привидното „лилиево“ спокойствие на  
поетиката си. Ще открие над себе си „непробудени дървета“, а край себе си —  
„онемели ветрове“, само ще спомене за мъчно поносимия угасващ „пожар от  
изгорели думи“ или ще ни помоли за онзи покой, в който „непонятното ще  
бъде чуто“, но чувате ли как могъщо-тревожно бият „камбаните-сърца,  
камбаните без глас“? („В кафявата магия на гората“). Матев се учи да чува  
звъна тъкмо на тия камбани и ако не разберем това, никога няма да се домог-  
нем до смисъла на трансформациите, които се извършват в поезията му. Сега  
той може да побеседва със собствената си мисъл и признавайки й своето пора-  
жение, да провъзгласи пълното й и безусловно тържество („О, мисъл, топла  
като честна ласка“). Ще потърси символиката на тревата, за да открие побед-  
ната философия на нейния „безшумен гръм“ („Трева“). Понякога близко на ду-  
шевния му строй се оказва тъжното ноктурно на едва доловени, смътни коп-  
нежи, когато незначителни гласове нашепват за любов и раздяла, за свидни спо-  
мени, в които отеква една самотна камбана на далечно детство („Ноктурно“).

Както в капката роса се оглежда бистротата на утринното небе, така в едва изразения намек поетът търси отраженията на дълбоки чувства и скрити, но бурни настроения: „А аз долавям тайните вълнения. И този миг е вече вдъхновение“. Все по-подчертано е бягството от силната дума, от фрапантния образ. Лексиката е почти изцяло от спектъра на тихите цветове, на полутоните и отсенките. И понеже не са самоцелно, по формалистичен маниер търсени, а отговарят на идейно-емоционалния заряд, вложен в тях, така създадените образи и стилистични фигури заживяват свой пълнокръвен живот, превръщат се в компоненти на една талантливо изграждана естетическа система. Вярно е, че и тук, както и в „Неоскърбени светове“ можем да открием и случаи на увлечения, на прекалено доверяване на думите, когато сякаш поетът е разчитал вместо чрез словото да изрази мисълта и настроението си, да получи мисъл и настроение от словото. Но тези изкусително вмъкнали се думи или словосъчетания не са в състояние да нарушат монолитността на стила и да предизвикат по-осезаем дисонанс в звученето на цялостната поетика на Матев.

По-избистрени в сравнение с „Неоскърбени светове“ са тук, както споменах, и оптимистичните интонации; може би, защото сега разговорът на поета със самия себе си е много по-драматичен, тъй като съвпада с момента, в който трябва да се изяснят нещата, да се определят точните идейно-художествени координати на новата позиция. „Неоскърбени светове“ ни подготви за този разговор, даде ни, така да се каже, предварителните тезиси на дискусията, която трябваше да се извърши с „Натрупани млчания“. Сега е ясно, че Матев успя убедително да защити действията оптимистично-хуманен патос на поезията си, въпреки че подобно на „Неоскърбени светове“ и тук преобладават по-абстрактно обобщените форми на поетическа образност. Авторът съзнателно бяга от конкретността, от външно интригуващата „сюжетност“, защото разчита само на художествения подтекст, на поетическото внушение. Много от тия стихотворения ни напомнят по въздействащата си външна „неопределеност“ (повечето са и без заглавия) на музикални фрази или живописни ескизи, но носят определени етични и естетически внушения. Прочитате тия „неконкретни“ приглушено-тъжни изповеди, но от тях в душата ви кълни светлина, блика вяра в красотата. И разбирате, че „дискусията“ в поезията на П. Матев е в полза на истински „матевското“ в нея, защото е съхранена голямата ѝ тревога за етична извисеност и оптимистично-съзидателният ѝ патос.

Така последните две книги — „Неоскърбени светове“ и „Натрупани млчания“ — узакониха едно трайно и плодотворно начало в сегашната поезия на Павел Матев — нейния монологичен, изповеден характер, нейната философска самовглъбеност и търсещ дух, нейната вяроност на най-съкровеното в чителите, неоскърбени светове на поета.